

ТМ	Г. XXXV	Бр. 2	Стр. 385-402	Ниш	април - јун	2011.
----	---------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 316.6:343.91-053.6(497.11)

Прегледни чланак

Примљено: 5. 2. 2011.

Александар Л. Југовић

Зоран Илић

Факултет за специјалну едукацију и

рехабилитацију

Београд

СОЦИО-КУЛТУРНИ КОНТЕКСТ КРИМИНАЛИТЕТА МАЛОЛЕТНИКА У СРБИЈИ *

Резиме

Основни научни циљ овог рада је објашњење битних социо-културних чинилаца који су у вези са испољавањем динамике, структуре и етиологије малолетничког криминалитета у српском друштву. Други циљ рада је научна дескрипција општих обележја малолетничког криминалитета. Хипотетичко полазиште рада изражава се у ставу да је друштвени контекст одрастања садашњих генерација младих представљао ризичан миље за развој криминалитета малолетника. Званични подаци показују да је готово 60% малолетника кривично санкционисано или осуђено за вршење кривичних дела са елементима насиља. Насилништво младих представља “ново” и кључно одредиште малолетничког криминалитета у последњих 20 година у Србији. Социо-културни контекст криминалитета малолетника се може разумети узимајући у обзир четири комплексне глобалне димензије. То су социјална искљученост, изложеност младих структуралном и културалном насиљу, осујећеност у остваривању породичних функција и улога и социјални страх од губитка животних шанси.

Кључне речи: друштво, криминалитет малолетника, насиље, социјална искљученост, породица

---

alex7@EUnet.rs

* Чланак представља резултат рада на пројектима “Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције”, број 47011, (2011-2014 г.) и “Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије”, број 47008, (2011-2014 г.), чије реализације финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

УВОД

Криминалитет малолетника поред универзалних узрока који га подстичу увек има и своје специфичне корене који су везани за неку друштвену и културну средину. Друштвене девијације младих могу се схватити у троуглу и интеракцији друштво – породица – личност. Са позиције савременог социолошког разумевања девијација младих битно је стављање ових појава у контекст друштвених промена, система вредности, васпитних функција и улога породице које се дешавају у социјалном, политичком, економском и културном простору. Бројна социолошка истраживања друштвених девијација су показала да одређена друштвена стања и различите друштвене противречности представљају кључни узрочни миље за њихов настанак.

Полазни хипотетички став овог рада јесте да су деца и адолесценти у Србији одрастали у времену великих социјалних осујећености, ратова, криминализације друштва, извитоперења друштвених и моралних вредности и велике изложености насиљу. Друштвени контекст одрастања представљао је ризичан миље за развој малигне и бруталне агресивности која представља “ново” и кључно одредиште криминалитета малолетника у последњих 20 година у Србији. Одговор младих на друштвену кризу од 90-тих година био је различит: индивидуално-психолошки и друштвени одговори зависили су и од личних капацитета и породичног окружења.

Основни научни циљ овог рада је објашњење битних социо-културних чинилаца који су у вези са испољавањем динамике, структуре и етиологије криминалитета малолетника у српском друштву. Други циљ рада је научна дескрипција општих и најважнијих обележја ове појаве. Ова анализа биће заснована на званичним статистичким подацима Републичког Завода за статистику Србије. Статистичка анализа је у функцији објашњења социо-културних фактора криминалитета малолетника.

Као предмет статистичке анализе биће узет период од 10 година: од 1996. до 2005. године. Опредељење за овај период јесте прелаз деценија у Србији који је донео битне друштвене промене и трансформације од 2000. године: анализа обухвата период од 5 године пре и 5 година после промена. Основно запажање које ће се анализирати у раду јесте да је у периоду између 1996. и 2000. године било, у просеку, више и пријављених и оптужених и кривично санкционисаних малолетника него у периоду после 2000. године. Карактер друштвеног реаговања на криминалитет, начини статистичке евиденције и промене у друштвеним односима јесу битни чиниоци за разумевање ове разлике.

У раду се од општих научних метода примењују дедуктивна и аналитичка метода. Од посебних метода примењује се статистичка метода.

**ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА КРИМИНАЛИТЕТА МАЛОЛЕТНИКА
У СРБИЈИ НА ПРЕЛАЗУ ДЕЦЕНИЈА**

Стање и кретање криминалитета малолетника у Србији посматраће се преко званичних показатеља о броју пријављених, оптужених и кривично санкционисаних малолетника¹.

Табела 1 Учесталост криминалитета малолетника у Србији према пријавама, оптужењима и кривичним санкцијама (1996-2005.)

година	пријаве			оптужења			кривичне санкције		
	број	индекс	%	број	индекс	%	број	индекс	%
1996	5184	100	100	4248	100	81,9	2451	100	47,2
1997	5730	110	100	4044	95	70,5	2512	102	43,8
1998	4734	91	100	4014	94	84,8	2895	118	61,1
1999	2942	57	100	3227	76	109,6	2330	95	79,1
2000	3458	67	100	3012	71	87,1	2274	93	65,7
2001	3640	70	100	3277	77	90,0	2398	98	65,8
2002	3251	63	100	3620	85	111,3	2322	95	71,4
2003	2415	47	100	3089	73	127,9	2080	85	86,1
2004	3120	60	100	2726	64	87,4	1983	81	63,6
2005	2945	57	100	3232	76	109,7	2234	91	75,9
укупно	37419	-	100	34579	-	-	23479	-	-
просек	3741,9	-	-	3457,9	-	92,4	2347,9	-	62,7

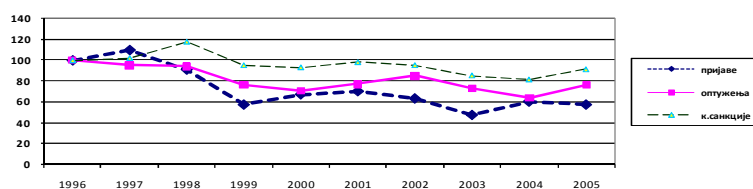
Извор: Документација Завода за статистику Републике Србије.

Полазна констатација јесте да постоји разлика између броја пријављених, оптужених и кривично санкционисаних малолетника. Разлоге овој разлици треба тражити у околностима да се у процесу разматрања кривичних пријава један број пријава одбацује или се обуставља поступак према малолетницима. Такође, ова разлика настаје и због тога што се један број примљених пријава у одређеној години разматра тек у наредној години када се доносе одлуке по пријавама.

Број пријављених малолетних извршилаца кривичних дела у Србији у почетку посматраног периода (1996-1999.) задржава приближно исте вредности да би након тога дошло до њиховог значајног пада од преко 40 индексних поена (графикон бр. 2). Последњих анализираних година долази до стабилизације броја пријављених. Слично стање је и у погледу броја захтева за покретање кривичног поступка. У почетку је присутан благи пад, да би након 1999. године дошло до евидентног смањења броја оптужења за око 20 индексних поена.

¹ Подаци су непосредно преузети из документације Завода за статистику Републике Србије.

Овде је карактеристично и то да се у појединим годинама појављује већи број оптужених него пријављених (1999. и 2000. године). Постоје два најважнија објашњења за овај на први поглед „нелогичан“ податак, јер не могу бити процесуирани непријављени случајеви. Прво, статистику о пријављеним, оптуженим и кривично санкционисаним малолетницима воде различите институције: полиција-пријаве, тужилаштво-оптужења а суд-кривичне санкције. Друго и важније, разлог је у постојању "пренетих" случајева из претходних година који су процесуирани у 1999. и 2000. години.

Извор: Документација Завода за статистику Републике Србије.

Графикон 1 Индексно кретање пријављених, оптужених и кривично санкционисаних малолетника у Србији (1996-2005.)

У Србији се последњих година просечно оптужи 92% пријављених малолетника, а 63% буде кривично санкционисано (табела бр. 1). Учешће кривично санкционисаних у броју оптужених је веће и просечно износи 68%.

Ако анализирамо период пре и после 2000. године уочавамо да је у просеку од 2001. до 2005. године било мање и пријављених и оптужених и кривично санкционисаних малолетника. Па тако, у периоду од 1996. до 2000. године било је у просеку пријављено 4.409 малолетника за кривична дела, а од 2001. до 2005. године 3074, што је за чак 1335 мање. Од 1996. до 2000. године бележи се, у просеку, 3709, а од 2001. до 2006. године 3188 оптужених малолетника за кривична дела, што је за 521 мање. И коначно, од 1996. до 2000. године, у просеку, је кривично санкционисано 2492 малолетника а од 2001. до 2005. године 2203 малолетника, што представља за 289 мање.

Иако претходно изложени подаци показују релативан „пад“ криминалитета малолетника, неколико битних чињеница баца ново светло на обим ове појаве у Србији.

Прво, статистички показатељи овог типа нису једини релевантни за извођење овакве процене због феномена „тамне бројке“ (непријављени и неоткривени случајеви), као и прекида у праћењу ове појаве на просторима Косова и Метохије од 1999. године. Друго,

званични статистички подаци, ипак, више говоре у прилог промена у карактеру или ефикасности друштвеног реаговања него о стварној распрострањености ове друштвене девијације. И треће, очито је да су ванредно стање и полицијска акција “Сабља” после атентата на премијера Србије 2003. године утицали на снажнији и оштрији одговор државе на криминалитет (Југовић 2005).

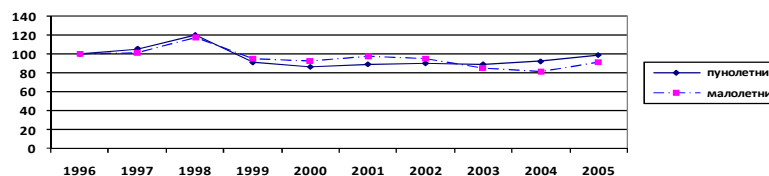
Претходно анализирани подаци нису сами довољни за поузданије закључивање о обиму и општој динамици криминалитета малолетника. Уместо квота као показатељ, користимо се подацима о нивоу учешћа малолетних извршилаца кривичних дела у укупној популацији кривично санкционисаних лица у Србији (табела бр. 2).

Табела 2 Малолетна и пунолетна кривично-санкционисана лица у Србији (1996-2005.)

година	укупно			пунолетни			малолетни		
	број	индекс	%	број	индекс	%	број	индекс	%
1996	39657	100	100	37206	100	93,8	2451	100	6,2
1997	41813	105	100	39301	106	94,0	2512	102	6,0
1998	48022	121	100	45127	121	94,0	2895	118	6,0
1999	36297	92	100	33967	91	93,6	2330	95	6,4
2000	34223	86	100	31949	86	93,3	2274	93	6,7
2001	35566	90	100	33168	89	93,2	2398	98	6,8
2002	35997	91	100	33675	90	93,5	2322	95	6,5
2003	35097	89	100	33017	89	94,0	2080	85	6,0
2004	36222	91	100	34239	92	94,5	1983	81	5,5
2005	39105	99	100	36901	99	94,3	2234	91	5,7
укупно	382029	-	100	358550	-	93,9	23479	-	6,1
просек	38202,9	-	100	35855,0	-	-	2347,9	-	-

Извор: Документација Завода за статистику Републике Србије.

У Србији се годишње просечно осуди око 36000 пунолетних и 2350 малолетних особа. Индекс кретања броја кривично санкционисаних пунолетних извршилаца кривичних дела уз одређене осцилације (1997. и 1998.) показује релативну стабилност, поготову последњих година посматраног периода. Међутим, осцилације кривично санкционисаних малолетних лица су нешто израженије. У почетку посматраног периода бележи се повећање за 18 индексних поена, да би након тога дошло до пада, у почетку знатнијег (23%), а затим се број кривично санкционисаних приближио просеку за посматрани период (графикон бр. 2). Заступљеност малолетних извршилаца кривичних дела у укупном броју осуђених у Србији је просечно изнад 6%.

Извор: Документација Завода за статистику Републике Србије.

Графикон 2 Индекс кретања малолетних и пунолетних кривично-санкционисаних лица у Србији (1996-2005.)

За укупно сагледавање криминалитета малолетника значајно је и познавање његове унутрашње структуре. Криминалитет малолетника је у највећој мери имовинског карактера (табела бр. 3).

Табела 3 Кривично-санкционисана малолетна лица према групама кривичних дела (1996-2005.)

година	укупно	кривична дела против имовине		кривична дела против живота и тела		остала кривична дела	
		бр	%	бр	%	бр	%
1996	2451	2029	82,7	164	6,7	258	10,5
1997	2512	2051	81,6	168	6,7	294	11,7
1998	2895	2292	79,1	261	9,0	342	11,8
1999	2330	1904	81,7	192	8,2	234	10,0
2000	2274	1835	80,7	192	8,4	247	10,8
2001	2398	1954	81,5	186	7,7	258	10,7
2002	2322	1856	79,9	220	9,4	246	10,6
2003	2080	1525	73,3	266	12,7	289	13,9
2004	1983	1425	71,9	235	11,8	323	16,3
2005	2234	1635	73,2	252	11,3	347	15,5
укупно	23479	18506	78,8	2136	9,1	2837	12,1
просек	2347,9	1850,6	-	213,6	-	283,7	-

Извор: Документација Завода за статистику Републике Србије.

Малолетни извршиоци кривичних против имовине учествују са приближно 79% (18506 за посматрани период) у укупној маси кривично санкционисаних малолетника. Уочљива је тенденција смањења учешћа имовинског криминалитета у последњим годинама. Од 1996. године када је забележен највећи проценат (82%) са мањим варијацијама, долази до видљивог пада учешћа имовинских кривичних дела за 10%.

Другу групу по учесталости чине кривична дела против живота и тела (9,1%). Овде је јасно изражена тенденција повећања учешћа ових кривичних дела у укупном криминалитету малолетника. У односу на 1996. и 1997. годину, број осуђених малолетника за кривична дела против живота и тела се у последње 3 године анализе готово удвостру-

чио и креће се између 11 и 13%. Кривична дела против безбедности јавног саобраћаја су на трећем месту по учесталости. Она у укупном криминалитету малолетника учествују са 3,1% (720 за 10 година). Група кривичних дела против јавног реда и мира такође бележи благи раст у последњим годинама посматраног периода и у укупном криминалитету младих учествује између 0,6% и 2,9%. Најзад, кривична дела против полне слободе су последња по учесталости (испод 1%).

Битно обележје малолетничког криминалитета у Србији јесу промене у динамици кривичних дела са елементима насиља (табела бр. 4).

Табела 4 Структура насилничког криминалитета малолетника у Србији (1996-2005.)

година	укупно кривично санкционисаних малолетника	кривично санкционисани за кривична дела са елементима насиља					
		кривична дела против имовине	Кривична дела против живота и тела	кривична дела против полне слободе	кривична дела против јавног реда и мира	остала	свега
1996	2451	1103	164	15	14	55	1351
	100	81,6%	12,1%	1,1%	1,0%	4,1%	55,1%
1997	2512	1082	168	17	30	71	1368
	100	79,1%	12,3%	1,2%	2,2%	5,2%	54,4%
1998	2895	1332	261	26	29	86	1734
	100	76,8%	15,1%	1,5%	1,7%	4,9%	59,9%
1999	2330	1105	192	23	23	77	1420
	100	77,8%	13,5%	1,6%	1,6%	5,4%	60,9%
2000	2274	1025	192	31	32	60	1340
	100	76,5%	14,3%	2,3%	2,4%	4,5%	58,9%
2001	2398	1019	186	14	44	80	1343
	100	75,9%	13,8%	1,0%	3,3%	6,0%	56,0%
2002	2322	1040	220	13	27	83	1383
	100	75,2%	15,9%	0,9%	1,9%	6,0%	59,6%
2003	2080	832	266	20	57	80	1255
	100	66,3%	21,2%	1,6%	4,5%	6,4%	60,3%
2004	1983	767	235	21	58	91	1172
	100	65,4%	20,1%	1,8%	4,9%	7,8%	59,1%
2005	2234	816	252	19	64	91	1242
	100	65,7%	22,0%	1,5%	5,2%	7,3%	55,6%
укупно	23479	10121	2136	199	378	774	13608
	100	74,4%	15,7%	1,5%	2,8%	5,7%	58,5%
просек	2347,9	1012,1	213,6	19,9	37,8	77,4	1360,8

Извор: Документација Завода за статистику Републике Србије.

Криминалитет малолетника у Србији је претежно насилничког типа. Подаци показују да је готово 60% малолетника кривично санкционисано за вршење кривичних дела са елементима насиља. Насилничко понашање је кључна карактеристика криминалитета малолетника у Србији која тражи објашњење његовог контекста. Посебно што је насилнички криминалитет знатно присутнији у популацији кривично санкционисаних малолетника (око 10%) него његово учешће у укупном криминалитету у Србији, где је за насилнички криминалитет кривично санкционисаних око 6,1% свих пунолетних особа којима је суд изрекао правоснажне кривичне пресуде (Илић 2002).

СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ И КРИМИНАЛИТЕТ МАЛОЛЕТНИКА

Основни и полазни елементи социо-културног контекста за разумевање криминалитета малолетника јесу социјално раслојавање, незапосленост и сиромаштво.

У Србији се створило значајно социјално раслојавање и изражена друштвена фрагментација. Последице ове појаве се испољавају на политичком, вредносном и економском пољу. „У контексту опште друштвене кризе и незапослености изгубљена је важност рада и радних доприноса за укупан друштвени положај људи. Млади су растли под утицајем социјално разорне “филозофије нерада и преживљавања” као последице масовног социјалног пропадања људи и осиромашења“ (Југовић 2002, 192). У исто време „изникли су и формирали се читави слојеви људи са социјалним карактеристикама које су некада имали значење симптома друштвене патологије. Оно што њих спаја углавном се своди на тежњу да се и даље економски успињу хитро и мрачним пречицама, као и дубоки презир према образовању“ (Павићевић и Симеуновић-Патић 2007, 108).

Сиромаштво, незапосленост, недостатак здравља и необразованост представљају кључне опште димензије социјалне искључености. Социјална искљученост је процес у коме су појединци гурнути на саму ивицу друштва што их „удаљава од пословних, доходовних и образовних могућности, као и од социјалне и комуналне мреже и активности“ (Милосављевић и Југовић 2009, 38). Због тога, социјална искљученост лишава одређене појединце, друштвене групе и слојеве достизања кључних друштвених вредности као што су: људска срећа, рад, остваривање стваралачких и креативних потенцијала, благостање, социјална сигурност, једнакост, равноправност, људско достојанство, слобода, перспективна будућност, итд. Дуготрајна социјална искљученост има тенденцију да развија (суб)културу сиромаштва као посебан систем вредности који представља производ адаптације и реакције социјално искључених појединаца и група на свој културни, социјални и укупни друштвени положај (Luis 1985).

Као последица економског краха (пада друштвеног производа, продуктивности рада, индустријске производње) јавила се висока незапосленост. Она је имала консеквенцу у раширеном раду људи на “црно” и масовној експлоатацији једног дела становништва од “нових капиталиста” који су избегавали да плаћају доприносе за запослене. И званичне статистике и економске процене о реалном броју незапослених говоре да се у нашој земљи испољава најкомплекснији облик незапослености. Ради се о системској, структуралној, хомогеној и интезивној незапослености која је обухватила све привредне гране и професије.

Последице незапослености нису само економске или политичке. „Незапосленост јесте миље који је погодан за развој многих облика девијантности зато што ствара код људи осећаје безнадежности и неиспуњености стваралачке природе, умањује социјални активизам и у коначном она нарушава и све социјалне улоге“ (Милосављевић и Југовић 2009, 228).

Егзистенцијална несигурност и безперспективност показују се као емпиријски потврђени феномени који се налазе у значајној повезаности са (не)прихватањем просоцијалних норми, интерперсоналном (не)толеранцијом а нарочито са степеном дисфункционалности породице и слабљењем породичне кохезије (Gartner 1990; Williams and Flewelling 1989). За контекст криминалитета малолетника у данашњој Србији посебно је значајна веза између незапослености и породичних депривација који повећавају ризик од “ослобађања” негативних чинилаца социјалног развоја или негативних потенцијала личности.

Истражујући убиства у Београду, Б. Симеуновић (2003) показује како је индивидуални доживљај младих као економски и социјално маргинализованих, и релативно или апсолутно депривираних особа, изузетно стресогено искуство. Парадигма живота јесте опстанак: перцепција својих животних шанси као губитничких мора имати ефекте на понашање. Ти ефекти могу бити вишеструки: најпре, стрес делује иритабилно на човека а фрустрациона енергија се, на другој страни, не може кумулирати бесконачно. Губитком економских шанси, човек по правилу губи и низ многих других. Иако би било превише да се насиље и криминал објашњавају претежно или само овим фактором, његово дејство се ипак не може искључити (Симеуновић 2003).

Ограничавајуће објективне социјалне околности могле би утицати и на вредносно прихватање насиља као легитимног у таквом („неправедном“) поретку ствари. За многе од извршилаца инструменталних убистава², а нарочито за извршиоце убистава у контексту

² *Инструментална убиства* су она убиства где је лишавање живота одређене особе превасходно средство постизања неког другог циља, који се најчешће сво-

тешког разбојништва, било је карактеристично да су на своје кривично дело гледали као на „једини начин“ за поправљање економске позиције, будући да су себе најчешће доживљавали као економски потпуно потиснуте појединце који су без икаквих шанси да „поштенним радом“ себи омогуће да „живе пристојно“.

Вероватно да на економску депривацију најпре реагују „предиспониране“ особе (Југовић и сар. 2008). Међутим, природно би било очекивати да би се са довољно тешким продубљивањем депривација читавих слојева и умањивањем њихових животних шанси, почела осипати толеранција најпре свих „предиспонираних“, а затим и такозваних обичних људи: враћање агресији као примарном моделу одговора на фрустрацију увек је могуће када постоје довољно иритирајући услови (Симеуновић 2003).

СТРУКТУРАЛНО И КУЛТУРАЛНО НАСИЉЕ

Српско друштво се од деведесетих година налази у веома израженој друштвеној дезоријентацији која се најбоље одсликава ставовима многих грађана да “назиру шта нестаје али не знају шта настаје”. Та дезоријентација социолошки се може назвати стањем аномије. Аномија настаје као последица друштвених и вредносних промена када један систем моралности и нормираности друштвеног живота нестаје а нови систем није настао. Диркем је аномију описивао и као време “вредносног вакуума” у коме појединци немају према чему да се управљају и када се ствара осећај да је “све допуштено” јер различити нивои система социјалне контроле (држава, васпитне институције, породица) доживљавају крах. Зато у аномији и расте број девијантних понашања појединаца. За разумевање криминалитета малолетника посебно је важна чињеница да је друштвено-вредносна криза у Србији утицала на губљење значаја просоцијалних вредности.

Ратови и присуство политичког и етничког насиља у Србији и њеном најближем окружњу обликовали су, у културолошком погледу, прелазно друштво које се налази између конфликтног и постконфликтног друштва. Опште је познато да је укупни ниво насиља у

ди на материјалну добит: жртва се уклања као препрека ка достизању неких средњих циљева, нпр. убиства уз разбојништва или убиства којима се „уклањају“ особе из супарничких криминалних група. Насупрот инструменталних убишта, постоје *експресивна убиства* која су афективно-фрустрационе природе и где се примарни мотив исцрпљује самим испољавањем насиља и наношењем повреда другој особи (видети опширније у нпр. Симеуновић-Патић, Биљана. 2003. *Убиства у Београду*. Београд: Војно-издавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања).

друштву у позитивној вези са сваким посебним његовим обликом: на пример, апсолутни пораст убистава у Београду и читавој Србији од 90-тих година, није био усамљен феномен. Бројни налази сведоче да су у порасту били и самоубиства, насиље у породици, насиље у школама, разбојништва и разбојничке крађе, изнуде, отмице и други облици насиља попут политичког насиља, али и насиља криминалних организација (Југовић и сар. 2008). Са распадом бивше Југославије, почетком рата у окружењу и транзиције у Србији, у Београду су почела да се врше убиства која су остајала нерасветљена, а претпоставља се да су многа од њих реализована професионално и да су у вези са криминалном економијом (Симеуновић 2003).

Рат на простору бивше Југославије и Србије произвео је етничка чишћења, масовна убиства из етничких побуда и осећања националне угрожености. Као последица рата догодиле су се психичке трауме за људе, посебно децу и младе, али су произведене и насилне миграције и избеглиштво. И овај рат је показао да његове консеквенце изазивају најпатогеније друштвене промене које на дужи рок блокирају модернизацијску и цивилизацијску трансформацију друштва. Последице рата, у психолошком, социјалном, културном и економском погледу, на овом простору биће присутне више деценија. Такође, рат оставља поруку, нарочито младима који су у процесу индивидуалне изградње, да се друштвени конфликти могу разрешавати једино силом и агresiјама. Због тога су у вредносном смислу принципи моћи и насиља надвладали принципе моралитета и толеранције. Велики је проблем суочавања српског друштва са насиљем које је било друштвено легитимисано током деведесетих година.

Поред појаве културе сиромаштва јавила се, у једном периоду првих година протекле деценије, и “ратна култура”. Разбуктавање “патриотског мистицизма” чини оквир за вредносно-идеолошку извитопереност која је имала најтрагичније могуће последице: рат и ширење свих облика друштвених агresiја. У јавној и политичкој сфери често је била присутна неопаганистичка искључивост која се изражава кроз принцип агоничног дуализма: а то је симплификација стварности кроз поделу само на “добре” и “лоше”. Ову искључивост је деведесетих година обележавала навика на свакодневана убијања, индиферентност према страдањима етничких супарника, “језик рата” који је ушао у јавни говор, мржња и нетолеранција прво према “правом непријатељу” а онда и према “домаћем”, политичко-етничка социјална ксенофобија, итд. Зато је било могуће да се основна матрица политичког живота спусти на нивое неопаганизма и поделе стварности искључиво на патриоте и издајнике. Ова симплификована матрица друштвености створила је различите облике политичког насиља, од претњи силом неистомишљеницима владајућег поретка, преко “растурања” демонстрација и озлеђивања демонстраната, до политичких атентата и убистава.

„Живот у ратној култури“ која се хранила производњом непријатеља и “издајника” створио је вредносну поруку да су “они други” - идеолошки, политички, етнички - у ствари непријатељи, а не људи који имају право на различитост. Ова “култура” не позива на дијалог и толеранцију. Зато се и данас тешко излази из зачараног круга насиља: и вербалног и физичког. Насиље се на тај начин константно легитимизује и одржава у социјалним односима као последица ксенофобије или велике политичке нетолеранције. Индикатор овога је да у је Србији приметан све већи број младих који постаје близак екстремистичким политичким идејама и све већем броју таквих организација. Неки од њих су и чинили кривична дела попут вређања на расној и политичкој основи или насилничког понашања чији су мотиви били идеолошки, расни, хомофобни, итд. Овај облик испољавања девијација младих узрокован је и дуготрајном изолацијом земље из међународне заједнице. Највећи број младих из Србије никада није путовао ван земље што уз комбинацију социјалне осујећености, легитимизације насиља, промоције политичке искључивости и подстицања ауторитарне политичке културе ствара миље за развој политичког екстремизма у једном делу ове популације.

У српском друштву је присутан висок ниво социјалних напетости која се креће од глобалног политичког и економског плана, па до нивоа породица и социјалних група. Социјалне напетости и слабо друштвено регулисана социјална конкуренција подстичу структурално насиље. Под структуралним насиљем се подразумева свако угрожавање људских потенцијала економском или политичком структуром. Неједнакост у приступу политичкој и друштвеној моћи, образовању, здравственој нези и правној заштити, карактеристични су облици структуралног насиља које је обично невидљиво и извире из саме друштвене структуре која предодређује положај људи сходно њиховим економским, етничким, полним, културолошким или политичким обележјима (Југовић и сар. 2008).

Структурално насиље настаје као последица материјалне осујећености, друштвене инфериорности, осећаја личне неадекватности појединаца, лоше социјалне промоције широких слојева становништва. Зато се они чије су животне шансе истопљене, а то су великим делом млади, одлучују и на насиље као пут личног, али и (само) деструктивног испољавања. Проблем структуралних неједнакости јесте у томе што се оне могу доживљавати као „нормалан” поредак ствари рационализован моћним културолошким дефиницијама које се трансмитују са генерације на генерацију, што им омогућава да вечно опстају (Gramberg 2000). Веза између структуралног и директног насиља је позитивна и снажна: они који су хроничне жртве структуралног насиља окрећу се директном насиљу; насиље је одговор људи који се осећају понижено и одбачено, инфериорно и неадекватно, а структурално насиље управо појачава таква осећања (Југовић и сар. 2008).

Такође, у српском друштву може се идентификовати и тзв. културално насиље. Индикатор његове присутности јесте некад манифестна а некад латентно присутна порука из јавне сфере која гласи: да се насиље или криминал исплате, да је бити насилан “нормалан начин опхођења између људи”, да је друштвени успех последица “сналажљивости” (читај: нелегитимним друштвеним средствима “која функционишу”), а не рада, упорности и знања, итд. Овај ниво испољавања глобалног насиља је израз криминализације друштва и извитоперавања моралних вредности.

Најбољи примери за ову констатацију су промоција људи из врха организованог криминала кроз њихов стил живота који се медијски представљао као пожељан: то је слика комбинације “патриотизма”, моћи, успешног пословања (“сналажења”) и лагодног живота. Медијска идолизација познатих криминалаца као “ратника патриота” или “социјалних бунтовника” допринела је укупној ерозији система вредности али и опадању перцепције о важности формалног нормативног система друштва. Када животни и вредности стил – који промовише култ криминала и насиља, једноумље, конформизам, лако богаћење, који одбацује вредности рада и образовања – почне да се представља као пожељан и да за то има подршку владајућих центара моћи, онда он постаје социјално регресиван.

Пример наше тзв. турбо-фолк културе показује да се у ситуацијама затвореног друштва и политичког једноумља све подређује владајућем систему вредности, па и естетске норме. Овај музички стил представља једну “смешу” традиционалне српске музике, модерног западног поп звука, потрошачког менталитета, ратничке и насилничке идеологије, кич одевања, до крајности упрошћене уметничке емоционалности и баналних текстуалних порука (Кроња 2001).

„ПРОТЕСТНА МУШКОСТ“ И СОЦИЈАЛНИ СТРАХ

Социјално насиље младих у Србији јесте и једним делом резултат “протеста” појединих мушкараца на осећај губитка животних шанси и враћања тзв. мушкој традицији, а кога чини и насиље. У полној структури криминалитета малолетника у Србији убедљиво доминирају мушкарци са учешћем од преко 90% (Југовић 2005). Физички обрачуни су често део “доказивања мушкости” и милитаристичке оријентације нарочито у поратном окружењу. Насилним актима неки млади појединци показују да су вредни поштовања, да су “чврсти момци”, нарочито онда када осећају висок ниво социјалне фрустрираности.

Поједини малолетници насилним актима некада желе да преладају осећај срама који може бити подстакнут безначајном увредом, сукобом око девојке и сличним ситуацијама. Физички атак на

другог настаје у “одбрани части” чиме се стиче тренутни и лажни “осећај поноса”. Модели “мушког” понашања у свом екстремном виду испољавају се и кроз принцип да са “ривалима нема дијалога”. Такође, (зло) употреба алкохола или психоактивних супстанци се доживљавају као “мушка ствар”. Али из зависности или акутног пијанства настаје велики број тешких кривичних дела.

На другој страни, постоји доста индикатора тзв. кризе традиционалне „мушкости”, која је изазвана како транзицијом породице индустријског у породицу постиндустријског доба (у којој мушкарац више није једини „хранитељ” породице, што доводи до декомпозије традиционалних подела улога), тако и несигурношћу услед све већег присуства женске радне снаге на тржишту рада, али и структуре потражње радне снаге. Постиндустријско тржиште фаворизује традиционално „женске” квалитете, као нпр. у услужним делатностима. Ово додатно умањује шансу младим мушкарцима, а нарочито онима који нису успели да се (стицањем технолошких и других знања и способности који су на цени у тржишном друштву) истргну из економски и социјално маргинализованих слојева (Југовић и сар. 2008).

Неки младићи се у таквом поретку ствари могу понашати по принципу „одбацивања од стране одбачених“, па се протестно окренути активностима које управо спадају у „традицију мушкости”: конзумирању алкохола или насиљу уз спортске догађаје. „Протестна мушкост“ карактеристична је за незапослене („искључене”) младиће и на симболичном нивоу представља покушај реанимације напуштеног концепта мушке полне улоге и поретка полова. Тако, пораст национализма, страх и аверзија према имигрантима и “другима”, као и „протестна мушкост“, толико очигледни у свим развијеним постиндустријским друштвима, па и у Србији, јесу манифестација свеприсутног и хроничног страха од губитка животних шанси и социјалног искључења (Taylor 1999).

ПОРОДИЧНИ ФАКТОРИ

У нашој социјално-педагошкој пракси социјални служби и васпитних установа се јасно уочава и велики утицај породице на настанак криминалитета малолетника. Општи породични контекст повезан је са социо-материјалним осујећеностима и сиромаштвом. Испољавање девијантних понашања младих је на индиректан начин „испреплетено“ са релацијом родитељство-сиромаштво. Родитељство је “умеће љубави и дисциплине” чак и у најподражавајућем окружењу. За родитеље који живе у сиромаштву и са ниским приходима, на шта се кумулативно обично надовезују и друге животне тешкоће, родитељство је посебно отежан “задатак” (Милосављевић и Југовић 2009). Зашто?

Бројни су разлози: недостатак новца и материјална анксиозност јесу ризичан контекст за породичне конфликте; пажњу са родитељства може да преусмери на питања животног опстанка; ствара се психичко осећање искључености из друштва и средине; могу се умањити физички и емоционални ресурси родитељства; могу се подстаћи неадекватне васпитне методе и васпитни поступци родитеља; могу се јавити тешкоће у константности стимулација социјалног и образованог развоја детета; итд. Свакако да сиромаштво не доводи аутоматски до чињења кривичних дела малолетника али постоји јасна веза која нам из праксе и истраживања показује да услови социјалне депривације стварају значајан ризик за испољавање преступничког понашања (Holman 1995).

На микро друштвеном нивоу и са позиције системске теорије девијантних понашања, девијације младих представљају симптом поремећених породичних односа и неадекватног родитељства.

Као показатељи поремећених породичних односа и обележја породица које чине најважније факторе ризика за настанак многих девијација младих посебно се истичу: историја проблема у понашању родитеља; ментална обољења у породици; начин решавања проблема у породици; породични конфликти; одобравање проблематичног понашања и/или укљученост у проблематично понашање родитеља; злостављање деце; стресни животни догађаји; поремећаји у комуникацији међу члановима породице; слаба емоционална повезаност деце и родитеља, итд.

Као симптоми неадекватног родитељства издвајају се следеће карактеристике. То су недостатак: (Holman 1995): физичке и психичке осећајности (родитељске “топлине”); стимулације социјалних и интелектуалних способности детета; пажње у односу на дете; конзистентности у дисциплиновању деце; доброг примера као модела понашања; и одговорности.

Присуство ових фактора дубоко нарушава базичне потребе деце и ствара типове малолетника и касније одраслих људи који: имају тешкоће у стварању индивидуалних односа и који не могу да контролишу емоције; имају недостак способности и мотивације да напредују у школовању и тако се вежу за просоцијалне системе вредности и у коначном имају погрешно осећање “доброг” и “лошег” које није у сагласју са прихваћеним друштвеним вредностима (Pringle 1975). Што је више у нечијем животу присутно ових фактора већа је вероватноћа да ће доћи до испољавања девијантних понашања младих.

ЗАКЉУЧАК

Уз све констатоване статистичке недоречености праћења, приказана анализа криминалитета малолетника у Србији у периоду од пет година пре и после друштвених и политичких промена од 2000. године указује на одређене сличности и разлике између ових периода. Сличности се огледају у томе што у оба периода доминирају имовински и насилнички криминалитет малолетника и што је учешће малолетника у укупном криминалитету слично. Разлике су следеће: од 2001. године у апсолутном броју је мање и пријављених и оптужених и кривично санкционисаних малолетника него пре 2000. године; од 2001. до 2005. године, у односу на претходни петогодишњи период, повећао се проценат кривично санкционисаних у односу на број пријављених малолетника за кривична дела; у периоду од 2001. године статистика идентификује раст кривичних дела против јавног реда и мира, као и раст броја кривичних дела против живота и тела, али и опадање броја кривичних дела против имовине у укупној структури криминалитета малолетника.

Шири друштвени и социо-културни контекст је кључан за разумевање феноменологије и етиологије криминалитета малолетника у Србији. Социо-културни контекст може се разумети узимајући у обзир четири димензије. То су социјална искљученост, изложеност младих структуралном и културалном насиљу, осујећеност у остваривању породичних функција и улога и „протестна мушкост“ као последица губитка животних шанси.

Егзистенцијална несигурност и незапосленост показују се као феномени који се налазе у значајној повезаности са (не)прихватањем просоцијалних норми, интерпесоналном (не)толеранцијом а нарочито са степеном дисфункционалности породице и слабљењем породичне кохезије. Веза између структуралног и директног насиља малолетника је снажна јер они који су хроничне жртве структуралног насиља окрећу се директном насиљу. Млади су у Србији дуго времена живели у константној изложености криминалу и насилничко-легицимисаним моделима понашања што ствара миље за развој културалног насиља. Увећано насиље младих у Србији је једним делом и резултат “протеста” појединих мушкараца на осећај губитка животних шанси. Општи породични контекст девијација младих повезан је са социо-материјалним осујећеностима и сиромаштвом. Са дуге стране, корени криминалитета малолетника извиру и из ситуација када породица не испуњава не само економске него и социјализаторске, васпитне, заштитне и емоционалне функције.

ЛИТЕРАТУРА

- Gartner, Rosemary. 1990. The victims of homicide: A temporal and cross national comparasion. *American Sociological Rewiev* 55: 92–106.
- Gramberg, Van Bernadine. 2000. *Mediation, structural violence and industrial relations*. Victoria school of management, working paper series 5.
- Holman, Bob. 1995. *Children&crime: How can society turn back the tide of deliquency?* Oxford: A Lion book.
- Илић, Зоран. 2002. Полиција и превенција малолетничке делинквенције у локалној заједници. У *Место и улога полиције у превенцији криминалитета – актуелно стање, могућности и перспективе*, уредник Владимир Кривокапић, 241–55. Београд: Полицијска академија.
- Југовић, Александар. 2002. *Друштвена патологија и нормалност – теоријске и практичне перспективе*. Београд: Службени гласник.
- . 2005. Феноменологија малолетничког криминала у Србији. У *Реформа система правно-институционалне заштите малолетних преступника*, уредник Милосав Милосављевић, 50–83. Београд: Сачувајмо децу.
- Југовић, Александар, Мирослав Бркић и Биљана Симеуновић-Патић. 2008. Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала. *Годишњак Факултета политичких наука* 2 (2): 437–51.
- Кроња, Ивана. 2001. *Смртоносни сјај – масовна психологија и естетика турбо-фолка*. Београд: Технократија.
- Luis, Oskar. 1985. Kultura bede. *Kultura* 70: 14–27.
- Милосављевић, Милосав и Александар Југовић. 2009. *Изван граница друштва – савремено друштво и маргиналне групе*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Симеуновић-Патић, Биљана. 2003. *Убиства у Београду*. Београд: Војно-издавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Павићевић, Оливера и Биљана Симеуновић-Патић. 2007. Средња класа и њене одлике у Србији новијег доба. *Теме* 31 (1): 95–112.
- Pringle, Kellmer. 1975. *The needs of children*. London: Hutchinson&Co.
- Taylor, Ian. 1999. *Crime in context: A critical criminology of market societies*. Cambridge: Polity press.
- Williams, K. and R. L. Flewelling. 1989. Social production of criminal homicide: A comparative study of disaggregated rates in american cities. *American Sociological Review* 53: 421–31.

Aleksandar L. Jugović, Zoran Ilić, Beograd

SOCIO-CULTURAL CONTEXT OF JUVENILE CRIMINALITY IN SERBIA

Summary

The main scientific objective of this paper is to explain the important socio-cultural factors that are related to the manifestation of the dynamics, structure and etiology of juvenile criminality in Serbian society. Another objective of the scientific description of the general characteristics of juvenile criminality. Hypothetical starting

point of expressing the view that the social context of the current generation of youth growing up represented a risky milieu for the development of juvenile criminality. Official figures show that nearly 60% of juvenile crime punished or convicted of committing criminal acts with elements of violence. Violence of young people is a "new" and a key destination of juvenile criminality in the last 20 years in Serbia. Socio-cultural context of juvenile criminality can be understood taking into account the four complex global dimension. These are social exclusion, youth exposure to structural and cultural violence, frustration in the realization of family functions and social roles, and fear of loss of life chances.

Key words: society, juvenile criminality, violence, social exclusion, family.